

ԳԻՒՏ ՄԻՒԹԱՐԵԱՆ

ՊՐԱԶԻԼԱՅԱՅ ԳԱՂՈՒԹԸ

≡ ՍԿԻԶԲԷՆ ՄԻՆՉԵՒ ՄԵՐ ՕՐԵՐԸ ≡

(ԱՐՏԱՏՊԻԱԾ “ՎԷՄ” ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ)

ԳԵՂ. ՏԱԳ. ՄԱԹԻԿԻԱՆ — Imprimerie Artistique 42, Rue de la Jonquière (17°)

Փ Ա Ր Ի Ձ

1 9 3 8

2 0 Ն

Հայրական խանդակաբ սիրով կը նւիրեմ
զաւակներուս —

ՇԱՔԷ - ԶԱՐՈՒՀԻԻ

ԵՆ

ՓԵՏՐՕ - ՐՈՊԷՐԹՈՅԻ

Հեղինակ

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ

Սոյն աշխատութիւնը համառօտ ուսումնասիրութիւն մըն է, որու հեղինակը — մէկը մեր որակեալ մտաւորականներէն — տարիներէ ի վեր սպրեւով Պրագիլիոյ տնտեսական գլխաւոր կեդրոնին՝ Սան Բաւլոյի մէջ, մօտէն ծանօթ է պրագիլիական կեանքին ընդհանրապէս եւ հայ գաղութի անցեալին ու ներկային՝ ի մասնաւորի։ Գիւտ Մխիթարեան հայ մամուլին տւած է մէկէ աւելի շահեկան յօդածներ Պրագիլիոյ եւ պրագիլահայութեան մասին։ Ներկայ աշխատութիւնը ամփոփումն է իր տարիներէ ի վեր հաւաքած նիւթերու։

Թերեւս ըսող ըլլայ՝ արժէ՞ արդեօք այսքան տեղ նւիրել պզտիկ — շուրջ 5000 հոգինոց — համայնքի մը կեանքին, երբ անդին հարիւր հազարներու կեանքը հազիւ ուշադրութեան առարկայ կը դառնայ։ Արժէ՞։ Որովհետեւ խնդիրը միայն գաղութի մը մեծ կամ պզտիկ ըլլալը չէ, այլեւ այն հոգեկան ու նիւթական կորովը, որ ան երեւան կը բերէ իր գոյութեան ընթացքին։ Մանաւանդ հայութեան բնավայրէն ու հայկական հոծ համայնքումներէն այնքա՛ն հեռու ընկած գաղութ մը, որպիսին է Պրագիլիոյ հայութիւնը։ Այս «փոքրիկ հօտը» իր գոյութեան առաջին օրէն իսկ սկսած մինչեւ այսօր հերոսական պայքար կը մղէ չկտրւելու համար ազգի մայրական պորտէն ու հակառակ տարապայմանօրէն համայնակուլ միջավայրին՝ կը յամառի պահել իր ազգային դիմագիծը, կուգէ մնալ հեռաւոր մէկ յառաջապահը հայկական ազատագունդին։ Կապրի ու կերպգէ օր մը նորէն համբուրելու հայրենի հողը, որուն այնքա՛ն կարօտը կը քաշէ։ Հայ ժողովրդի հրաշագործ կենսունակութեան բազմաթիւ ապացոյցներէն մէկը չէ՞ նաեւ պրագիլահայ գաղութը իր գոյութեան փաստովն իսկ։

Գիւտ Մխիթարեանի գրածքը գլխական ուսումնասիրութիւն մը ըլլա՛ն աւելի փաստերու եւ երբեմն նաեւ խորհրդածութիւններու հաւաքածոյ մըն է։ Պայմանները չեն ներած բովանդակ նիւթը սպառելու։ Բայց ինչ որ տրւած է՝ ինքնին արդէն արժէքաւոր տուրք մըն է մեր, աւա՛ղ, չափէն աւելի երկարած ու ցանուցիր եղած տարագրութեան պատմութեան համար։ Երանի՛ քէ ուրիշ գաղութներու մէջ ալ գտնուէին Գ. Մխիթարեանի օրինակին հետեւող մարդիկ։

Ն Ա Խ Ա Բ Ա Ն

Պրազիլահայ գաղութի ծագումն ու զարդացումը ուրադոնիէ առաջ, պէտք տեսանք մէկ քանի համառօտ տեղեկութիւններ տալ ներկայիս իր մէջ չուրջ 5000 հայութիւն պարունակող երկրի մը ընդհանուր վիճակին, կլիմային, բնակչութեան, արդիւնաբերութեան եւ գաղթականական հին շրջաններու մասին:

Պրազիլ Հար. Ամերիկայի ամենէն մեծ պետութիւնն է: Գտնուած է 1500 թ., Ապրիլ 22ին, փորթուկալցի ծովակալ Փետրօ Ալվարէս Բասկրալի կողմէ:

Պրազիլ առաջին անգամ կոչւած է ilha de Vera Cruz (Վերա Գրուզի կղզի), յետոյ փոխւած է Terra de Santa Cruz-ի (Ս. Խաչի Երկիր), քիչ վերջը կոչւած է BRAZIL, իր մէջ գտնւած տախտակին անունով: Այս «Pan - Brazil» ըսւածը տախտակի տեսակ մըն է, որ Պրազիլիոյ միայն յատուկ է եւ որը իր հարստութեան աղբիւրներէն մին եղած է:

Պրազիլիոյ պատմութիւնը լեցուն է ներքին յեղափոխութիւններով եւ արտաքին պատերազմներով, բայց մենք չպիտի զբաղինք անոնցմով, քանի որ անոնք մեր ազգային եւ քաղաքական կեանքին հետ ու եւ է աղերս չունին:

ԿԼԻՄԱ.— Պրազիլ կը պատկանի հասարակածային դօտին եւ ունի այլադան կլիմաներ: Ծովեզերքները համեմատաբար աւելի ենթակայ են ցուրտ հոսանքներու, որոնք կը քաղցրացնեն եւ հաճելի կընեն օդը:

Պրազիլիոյ կլիման ընդհանրապէս խոնաւ է: Հասարակածային դօտին ջերմութիւնը 30° - 40° աստիճան է:

Օդի տեսակէտով Պրազիլը կարելի է բաժնել երկու դօտիներու: Առաջինը՝ հասարակածային, որուն մէջ կիլոյայ վերին Ամազոնի նահանգը: Հոն անձրեւի երկու եղանակներ կան եւ ջերմութեան միջին աստիճանն է 26° , ու տաքը շատ զօրաւոր:

Երկրորդը՝ ենթահասարակածային դօտի, որ իր մէջ կը պարունակէ շատ մը նահանգներ, որոնց օդը անձրեւոտ եւ տաք է. ջերմութեան միջինը 23° - 26° աստիճան է: Այս շրջանն ալ ունի իր կարգին տարրեր կլիմաներ: Կան տեղեր, ուր 23° - 24° է ջերմութիւնը,

տեղեր ալ կան, ուր 18° - 21°-ի կը հասնի: Այս վերջիններէն են Ս. Բաւլօ, Ռիօ - տը - ժամէյրօ, Սիմաւ - Ժէրալա եւ ուրիշ նահանգներ:

Երրորդը՝ բարեխառն դօտի ըսուածն է, ուր 20°-էն վար է ջերմութեան աստիճանը եւ շատ հաճելի օդ մը ունի: Այս դօտին մէջ կիյնայ Կրանտէ - տը - Սուլը: Հոս ձմեռը շատ ցուրտ կընէ:

ԲՆԱԿԶՈՒԹԻՒՆ. — Պրազիլ ունի (ըստ 1934 Դեկտ. 31-ի մարդահամարի) 47.794.874 բնակիչ՝ 8.511.189 քառակուսի քիլոմէթր տարածութեան վրա: Ֆրանսացի պատմաբան Փօլ - Փերէն ըսած է, թէ Պրազիլ կրնայ 600.000.000 բնակիչ պարունակել:

ՀՈՂԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՃԱՐՏԱՐԱՐՈՒՄՍ. — Պրազիլիոյ տընտեսականը կարելի է խտացնել սա երեք բառերուն մէջ՝ շաքար, սուկի եւ սուրճ:

Արդարեւ, ասոնցմէ ասաջինը տարիներու ընթացքին Պրազիլիոյ համբաւը չինած է:

Ի վերջոյ, հանքային գիւտեր՝ հնախոյզներու հետաքրքրութիւնը արթնցուցած են եւ զաղութներու ու շաղկապներու կեդրոնացուցած իրենց վրա: Տասնեութերորդ դարուն Պրազիլ շատ իրաւամբ նկատւած է ոսկիի եւ աղամանդի երկիր:

Նոյն դարուն վերջերը սուրճի առաջին սերմերը մուտ դտած են Պրազիլ եւ շուտով տարածւելով երկրին ամէն կողմերը եւ մասնաւորաբար Ս. Բաւլոյի նահանգին մէջ՝ տիեզերական համբաւի արժանացած են:

Պրազիլիոյ մէջ կը մշակուի նաեւ բամպակ, և այս երկիրը աշխարհի վրա երրորդ տեղը կը գրաւէ իր բամպակի արտադրութեամբ:

Պէտք է ըսել, որ Պրազիլ իր հիւսւածեղէնի ճարտարաբանտը կը պարտի բամպակի մշակութեան, որուն կեդրոնն է Ս. Բաւլօն:

Յօրենն ալ լայն չափով կը մշակուի թէւեւ, բայց իր պէտքին անբաւական կուգայ: Պակսածը կը ներածուի Հիւս. Ամերիկայէն եւ Արժէքիմէն:

Պրազիլ կարտադրէ նաեւ քաքաօ եւ ծխախոտ, որոնք կը մշակուին Պաիսաի նահանգին մէջ: Ասոնցմէ զատ կարտադրէ եգիպտացորեն, բրինձ, սեւ լուբիա (ֆէյժոն):

Պրազիլ նշանաւոր է նարինջի, պանանի, անանասի եւ այլ քաղցրահամ պտուղներու արտադրութեամբ:

ՀԱՆՔԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆ. — Հանքագործութիւնը Պրազիլիոյ մէջ մեծ կարեւորութիւն ստացած է գաղթականութեան շրջանին: Նորեկ

դաղթականներ հետզհետեւ երկրին ներսերը թափանցելով՝ փնտռած ու գտած են մեծ քանակութեամբ թանկագին քարեր եւ ոսկի, որոնք ճոխացուցած են Փորթուկալի թաղաւորական դանձը, որ ծանր տուրքեր դանձած է Պրագիլէն: *)

Պրագիլ ունի արծաթի, երկաթի եւ ուրիշ կարեւոր հանքեր ալ, որոնք առաւել կամ նւազ չափով կը շահագործուին եւ երկրին հարըստութեան կը նպաստեն:

ԳԱՂԹԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ.— Գաղթականական հոսանքը դէպի Պրագիլ ունի իր մեծ ու սղտրիկ շրջանները Եւրոպայի քաղաքական անցուղարձերու հետեւանքով եւ Պրագիլիոյ պէտքերուն բերմամբ:

Առաջին անգամ Պրագիլ գաղթողները կըլլան փորթուկալցիները, յետոյ ֆրանսացիներ եւ հոլանտացիներ կուգան թէեւ, բայց իբր դաւթ կարեւոր հետք մը չեն թողուր:

1853-ին Ափրիկէի սեւամորթները կը սկսին մուտք ունենալ իբր դերի:

1824-ին, երբ արդէն անկախ էր Պրագիլ, գերմանները կը դաղթեն եւ առանձին գաղթաւայր կը հիմնեն:

19-րդ դարու ընթացքին զանազան միջոցներ ձեռք կառնելն գաղթային հոսանքը քաջալերելու համար: Պայմանագրութիւններ կը ստորագրուին գերման կառավարութեան հետ եւ մեծ թիւով գերմաններ կը փոխադրուին դէպի Րիօ - Կրանդէ - տը Սալ եւ Սանթա - Բաքարիմա նահանգները:

1859-ին գերման գաղթականութիւնը կանդ կառնէ եւ 1873-ին կը սկսի խտաւականը եւ դիտաւորարար կը հաստատուի Ս. Բաւլոյի մէջ:

1873 - 1915-ին գաղթականութիւնը կը ներկայացուի մեծ մասամբ իտալացիներէ, յետոյ կուգան փորթուկալցիները, գերմանները, ուսերը, սուրիացիները եւ ճափոնները:

Պրագիլիոյ պատմութիւնը շատ աննպաստ դոյներով կը ներկայացնէ գաղթականութեան անցեալ շրջանները:

Գերմանիան, որ առաջինը եղած է Պրագիլ կարեւոր գաղթականութիւն մը զրկողը, առաջինը կըլլայ նաեւ արգիլողը գերման գաղթականներու երթը ի Պրագիլ:

Այդ արգելքը կը տեսէ մինչեւ 1898: Յաջորդ տարին կայսերական նոր հրամանագրով մը այդ արգելքը կը վերցուի:

*) Պրագիլ իր անկախութիւնը հռչակած է 1822 Սեպտ. 7-ին, Ս. Բաւլոյի մօտ Իփերանկա կոչւած վայրիմ մէջ, արիւմտեան կռիւէ մը յետոյ: 1899 նոյեմբեր 15-ին ալ Հանքայեղտութիւն հռչակած է:

Ֆրանսան ալ 1875-ին չըջարեալանալ մը բացարձակապէս կարգիէ ֆրանսացիներու արտագաղթը դէպի Պրագիլ :

1908-ին Իտալիա, որուն զաւակները Պրագիլիոյ ամբողջ զաղթականութեան գրեթէ կէսը կը կաղմեն, զիմումներ կը կատարէ եւ մասնաւոր սլաւոններ կառաջադրէ Պրագիլիոյ կառավարութեան՝ ի սլաւոնականութիւն իր ժողովուրդի շահերուն :

Պրագիլիոյ համազանալցային պետութեան քսանեւեկ նահանգներու մէջ առաջին տեղը կը գրաւէ Ս. Բաւլոյի նահանգը՝ իր հողային ընդարձակ տարածութիւնովը, բարեխառն եւ առողջ կլիմայովը, իր յարածուն ժողովուրդին աշխատութիւնովը եւ օտար հրահարակներու հետ ունեցած առեւտրական կարեւորութիւնովը :

Ամենավերջին վիճակագրութեան համաձայն, Ս. Բաւլոյի նահանգը ունի 7.871.750 բնակիչ, իսկ Ս. Բաւլո քաղաքին բնակչութեան թիւն է 1.200.000 :

Պրագիլ մետաքսի ճարտարարեւեստին մէջ ալ հսկայ վերելք մը կը կատարէ, մասնաւոր վերջին տասնամեակին մէջ :

Կենթադրելի որ կարճ ժամանակէն Պրագիլ սլիտի կրնայ դոհացնել ամբողջ Հարաւ. Ամերիկայի մետաքսեղէնի պահանջը եւ այնքան սլիտի աւելնայ իր արտադրոյթը, որ նոյն իսկ դէպի Միացեալ Նահանգները մեծաքանակ արտածումներ սլիտի ընէ :

Պրագիլիոյ մետաքսի ճարտարարեւեստը ներկայիս կեդրոնացած է Ս. Բաւլոյի նահանգին մէջ, ուր 5 - 7000 անձեր շերտաբուծութեամբ կը զբաղին : Ս. Բաւլոյի մէջ կան 13.305.067 տերեւ արտադրող թփերներ : 1934 տարւոյ խողակի արտադրութիւնը եղած է 470.179.750 քիլո :

Պրագիլիոյ հայութիւնը, չնչին բացառութեամբ, կեդրոնացած է Ս. Բաւլոյի նահանգին մէջ, որ իր տնտեսական բարդաւաճումով որոշ ազդեցութիւն ունեցած է եւ հայ դպրութիւն վրա : Անոնք որ քսանի մը տարիներ առաջ երբ դեռ նոր եկած էին եւ տեղական լեզուն ու սլաւոններուն անծանօթ ըլլալուն հետեւանքով դժարութեամբ կապրէին, այսօր արդէն գրեթէ ամենքն ալ ինքնաբաւ զարձած են :

